

СТАНІСЛАВ ГЕННАДІЙОВИЧ ПЕВКО,

доктор філософії за спеціальністю 081 «Право»,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін;

 <https://orcid.org/0000-0002-1488-9715>

КВІНТЕСЕНЦІЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ЯК ЧИННИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Метою цієї роботи є визначення ціннісного значення правосвідомості як чинника злочинної поведінки. Ураховуючи, що правосвідомість притаманна будь-якій фізичній особі у правових державах, її рівень може визначатися як в об'єктивному сенсі (розглядаючи її ступінь на державному рівні, враховуючи як мірило рівень злочинності), так і в суб'єктивному (розглядаючи рівень правосвідомості окремої особи через її поведінку). За допомогою аналізу теоретичної складової та судової практики визначено чинники впливу на правосвідомість. З урахуванням сукупності негативних факторів дії на правосвідомість запропоновано шляхи подолання негативних наслідків, що допоможуть підвищити рівень правосвідомості осіб.

Ключові слова: правосвідомість, цінність, правова поведінка, девіантна поведінка, рівень правосвідомості.

Оригінальна стаття

ВСТУП. У правовій державі суспільні відносини регулюються нормами права та визначають співіснування членів суспільства. Досвідом багатьох країн сьогодні вже доведено, що чітке виконання, дотримання, використання та правозастосування нормативно-правових актів є запорукою розвитку суспільства. Так, наприклад, ті країни, які дотримувалися правил карантинних обмежень, першими виходили із lockdown. Країни, в яких більшість осіб є обізнаною в нормативно-правових актах, є більш захищеними та вільними у праві.

Аналізуючи рівень правопорушень у багатьох державах, можна побачити різну їх кількість. Можна зустріти думку, що від рівня економічної успішності країни залежить зниження рівня злочинності. Такі успішні країни, як Швейцарія, Об'єднані Арабські Емірати тощо, є країнами з низьким рівнем правопорушень, і це обґрунтовується високим рівнем економічного розвитку. Тобто рівень життя суспільства прямо впливає на рівень злочинності у державі. Простежується логічний зв'язок: чим вищим є рівень економічного соціального життя суспільства, тим меншим буде рівень правопорушення. Але навіть у цих успішних країнах є певний рівень злочинності. Тому необхідно встановити справжню причину наявності злочинності у державах.

Під час визначення можливих причин девіантної поведінки необхідно врахувати, що основними суб'єктами правовідносин є люди, члени суспільства. Навіть у разі юридичних осіб, органів державної влади чи органів міс-

цевого самоврядування все одно є людський фактор, що впливає на подальшу поведінку і тягне за собою юридичні наслідки у правовідносинах. Під час визначення факторів впливу на суспільну поведінку можна розглянути два аспекти – об'єктивний та суб'єктивний.

До об'єктивних факторів впливу на суспільні відносини, що спричиняють виникнення девіантної поведінки, належать ті обставини, які не залежать від конкретної особи, тобто зумовлені процесами у державі й суспільстві та їх зв'язком.

До суб'єктивних факторів впливу на суспільні відносини, що мають наслідком неправомірну поведінку, відносять ті, які залежать від конкретної особи.

Тобто на поведінку осіб, що зумовлює наявність девіантної поведінки, можуть впливати як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори.

Говорячи про фактори впливу, необхідно встановити, що є предметом впливу. Таким є психічний стан особи, її свідомість, уява, світосприйняття, переконаність, погляди тощо. Вищевказані фактори через вплив саме на свідомість особи, її погляди та переконання спричиняють настання відповідних негативних наслідків, що виявляються у діях індивіда та зумовлюють наявність девіантної поведінки у державі.

Якщо подивитись на це питання з погляду прикладної науки, такої як кримінологія, а саме на чинники, що зумовлюють виникнення правопорушення, тобто наявність у діях особи девіантних дій, можна зустріти припущення,

що причиною зазначених дій є схильність особи до їх вчинення через її анатомічні особливості. Під час установа певних анатомічних особливостей (ознак) особи можна заздалегідь припустити, що ця особа може вчинити правопорушення. До таких анатомічних ознак можна віднести певну довжину кінцівок, форму тіла тощо. Також можна зустріти погляди, на підставі яких виділяють серед потенційних злочинців певні соціальні групи осіб за майновим станом чи видом професій, пояснюючи це тим, що поганий соціальний стан зумовлює меншу відповідальність осіб перед суспільством за вчинення власних дій.

Говорячи про належність до певного виду професій, що може зумовити у подальшому наявність проявів девіантної поведінки, слід розглядати це питання з декількох сторін.

По-перше, належність особи до відповідного виду професійної діяльності, яка має широкий перелік повноважень або наявність засобів владного впливу, може зумовлювати у недобросовісних громадян зловживання наданим правовим статусом або зухвале ставлення до суспільства, що також призводить до виникнення фактора девіантної поведінки.

Другим і ключовим елементом є деформація правосвідомості особи. Це явище спостерігається під час несення служби у правоохоронних чи судових органах, зайнятті адвокатською діяльністю та іншими подібними до них видами професійної діяльності. Це обумовлюється наявністю постійно напружених соціальних відносин, що виникає через значну напруженість у спілкуванні та вирішення спірних правових питань суспільства.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою цього дослідження є визначення шляхів підвищення рівня правосвідомості суспільства, що впливає на зниження девіантної поведінки у державі.

Завданням дослідження є встановлення та аналіз факторів впливу на правосвідомість, що зумовлює виникнення фактів девіантної поведінки.

Аналізуючи різнобічні уявлення щодо впливу на поведінку осіб, яка зумовлює виникнення фактів девіантної поведінки, необхідно розглядати це явище з погляду тих факторів, що зумовлюють зміни у діях особистості, адже більшість осіб у державі діє відповідно до правових норм, хоча на протигагу цьому є певний рівень злочинності у державі, і порушення вчиняють ті ж самі члени суспільства. Саме рівень правосвідомості особи, її усвідомлення наявності правових норм у державі та необхідності їх дотримання визначають можливі факти вчинення девіантної поведінки.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. У цій праці було використано різні наукові методи для повноцінного та всебічного дослідження зазначеної проблеми. Зокрема, застосовувались такі методи дослідження: теоретичний науковий метод, емпіричний науковий метод, системний метод, структурно-функціональний і формально-логічний метод (аналіз).

Теоретичний науковий метод використано під час розгляду різнобічних поглядів щодо визначень правосвідомості та девіантної поведінки. Цей метод дав можливість проаналізувати різні підходи до тлумачення вищезазначених понять для визначення сутності правосвідомості як чинника девіантної поведінки.

Емпіричний науковий метод дав можливість структуровано розглянути тему проблемного питання за допомогою збору інформації щодо визначення сутності правосвідомості та впливу факторів, наявних у суспільстві, на виникнення девіантної поведінки. За допомогою спостереження взаємовпливу структурних елементів проблеми впливу правосвідомості на виникнення девіантної поведінки було здійснено огляд цього питання та розроблено гіпотези щодо причин виникнення проблеми наявності девіантної поведінки через неналежний рівень правосвідомості й виділено фактори, які на нього впливають. Виходячи із цих результатів, розроблено теорії вирішення зазначеної проблеми.

За допомогою структурно-функціонального методу чітко визначено, які саме структурні елементи були наявні під час дослідження.

Формально-логічний метод і метод аналізу було використано як прийом мислення, що дає змогу вивчити будову зв'язку впливу правосвідомості на виникнення злочинної поведінки.

Системний метод було застосовано для з'ясування теоретичної складової питання визначення правосвідомості як чинника девіантної поведінки, а саме було досліджено такі елементи, як правосвідомість і девіантна поведінка. За допомогою огляду основоположних понять цієї проблеми було досліджено їх взаємний вплив, що простежується через зв'язок можливості усвідомлювати наявність правових норм, наявності переконання у необхідності дотримання цих норм та повної складової і передумови втілення у життя правових норм з умовами, що обумовлюють наявність виникнення поведінки, яка суперечить загальнообов'язковим, формально визначеним умовам взаємодії членів суспільства, або виникнення ознак поведінки, що визначається

законодавством як така, що завдає шкоду охоронюваним об'єктам суспільних відносин.

Як практичну складову системного методу було взято за основу судову практику. На підставі аналізу практики суду було вказано на фактичні суспільні відносини, що існують, та шляхи реалізації правових норм для їх врегулювання як наслідків девіантної поведінки. Судові справи, згадані у дослідженні, а саме в описовій та резолютивній частинах, відобразили проблемне питання, що розглядається у цій статті. За допомогою зазначення обставин суспільних відносин, в яких є факти, що відображають неналежний рівень правосвідомості, який породжує девіантну поведінку та має відповідні важелі впливу на виникнення цієї проблеми, встановлюється не лише практична складова проблеми, а ще й предметність обставин суспільних відносин, за допомогою яких визначаються справжні причини виникнення фактів девіантної поведінки, чинником чого є відповідний рівень правосвідомості.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Важливим елементом правового суспільства є рівень правосвідомості громадян та осіб, які перебувають на території держави. Саме високий рівень правосвідомості забезпечує розвиток держави як правової. Члени суспільства, індивіди, особи, суб'єкти правовідносин забезпечують розвиток правосвідомості всього населення у державі та є його рушійною силою. Правосвідомість є невід'ємним елементом правового суспільства, тому що залежно від її рівня визначається ефективність державно-правової політики. Одним із основних наслідків, який виникає у разі неналежного рівня правосвідомості суспільства, є девіантна поведінка. Для аналізу впливу правосвідомості на девіантну поведінку необхідно визначити ці два правові явища суспільства.

Багато вчених висловлювали власні думки щодо питання правосвідомості, розглянемо деякі з них.

В юридичній науці правова свідомість визначається як особлива категорія, яка окреслює сферу суспільної, групової та індивідуальної свідомості, що відбиває правозначущі явища та обумовлюється правозначущими цінностями, уявленнями про належний правопорядок (Сухарева і др., 2003).

Також є бачення, що правосвідомість – це сукупність уявлень, поглядів, оцінок та емоцій, за допомогою яких виражається ставлення людини та суспільних об'єднань до чинного та бажаного права (Гончаренко, Андрушко, 2003).

Правосвідомість перебуває в безпосередній взаємодії з іншими формами суспільної

свідомості: моральною, політичною, філософською та іншими – і має всі якості та характеристики, властиві суспільній свідомості як такій. М. М. Вопленко (2000) визначає її як особливу форму ідейно-психологічного відбиття і освоєння правової дійсності через систему нормативно-оцінних уявлень і суджень людей про природу та закономірності правових явищ.

Зазначені погляди науковців лише поверхово визначають правосвідомість як юридичне явище. Тому наведу більш глибокі визначення цього терміна.

Правосвідомість – це специфічна форма суспільної свідомості, система відображення правової дійсності у поглядах, теоріях, концепціях, почуттях, уявленнях людей про право, його місце та роль щодо забезпечення свободи особи та інших загальнолюдських цінностей (Колодій та ін., 2002).

Правосвідомість – це система понять, поглядів, уявлень і почуттів чинного або бажаного юридичного права, а також діяльності, пов'язаної з цим правом (Голосніченко, 2005).

Тобто правосвідомість являє собою здатність особи усвідомлювати наявність правових норм, що регулюють суспільні відносини за допомогою встановлення та забезпечення прав, свобод і законних інтересів осіб, а також інших загальнолюдських цінностей, і переконаність у необхідності їх реалізації, що виражається у правомірній поведінці осіб.

Правосвідомість, як будь-яке правове явище, має свої елементи. Так, до елементів правосвідомості відносять правову психологію, правову ідеологію та правову поведінку.

За рівнем, формою та обсягом відображення правового життя правосвідомість поділяють на правову ідеологію і правову психологію. Значна частина вчених вважає, що саме правова ідеологія і правова психологія у структурі правосвідомості займають домінуюче положення, бо у реальній соціальній дійсності немає жодного правового явища або процесу, де б так чи інакше не отримували свого відображення ідеологічні та психологічні чинники (Чефранов, 1976).

Водночас деякі вчені поряд з ідеологічною та психологічною правосвідомістю вирізняють ще й поведінкову (що передбачає вихід на правову поведінку). В. О. Котюк (1996) вважає такий поділ не зовсім точним щодо правової психології. На думку відомого російського правознавця С. С. Алексєєва (1999), правосвідомість має активні елементи, які яскраво виражаються у панівній правовій ідеології.

Правова ідеологія – це система правових ідей, поглядів, ідеалів, принципів і понять, які

можуть бути закріплені у чинній системі права і законодавства. Насамперед пануюча правова ідеологія безпосередньо виражає сутність конкретної національної правової системи та її філософію, є найвищим рівнем правосвідомості.

В. В. Лазарєв (2001) уважає, що правова ідеологія відображає переважно результати абстрактного мислення. Вона містить концептуально оформлені ідеї та поняття про необхідність і роль права, про його забезпечення, вдосконалення, методи та форми запровадження у життя.

На думку ще одного вченого, правова ідеологія становить систематизоване ядро всієї суспільної правосвідомості з погляду природно-правових цінностей. У ній відображаються та обґрунтовуються ідеали, інтереси, потреби і завдання розвитку суспільства (Богданова, 1979).

Правова психологія являє собою сукупність поглядів, емоцій щодо права.

Правова поведінка – це здійснення діяння відповідно до приписів права.

Тобто ставлення особи до права, що визначається правосвідомістю, виражається через усвідомлення наявності правових норм, необхідності їх дотримання та втілення їх у життя.

Проте є випадки, коли в суспільстві виникають факти злочинів чи правопорушень, тобто суб'єкт права посягає на охоронювані законом блага. Існують навіть окремі прикладні науки, що вивчають порядок розслідування злочинів та особу злочинця. Тобто питання девіантної поведінки є предметом вивчення багатьох правових наук. Важливим елементом, притаманним будь-якому виду правопорушення, є низька правосвідомість. Щоб визначити вплив низького рівня правосвідомості на неправомірну поведінку осіб, необхідно визначити девіантну поведінку.

Девіантна поведінка – поведінка, що відхиляється від узвичаєних у суспільстві ціннісно-нормативних стандартів (Христук, 2014).

Поведінка девіантна (лат. *deviatio* – відхилення) – дії людини (девіанта), які порушують офіційно встановлені в суспільстві чи неофіційні в певній соціальній групі моральні та правові норми, що призводять до її покарання, ізоляції, виправлення або лікування (Корнякова, Юзікова, 2015).

Тобто девіантна поведінка – це дії особи, в яких є відхилення від загальноновизнаних правил поведінки.

Серед чинників девіантної поведінки вчені визначають такі:

1) соціально-психологічні – пов'язані з несприятливими особливостями взаємодії осо-

бистості зі своїм найближчим оточенням і з негативним впливом останнього на розвиток особистості;

2) педагогічні – виявляються в недоліках сімейного та шкільного виховання;

3) індивідуально-психологічні – пов'язані з наявністю певних характеристик індивіда, що ускладнюють процес його соціалізації;

4) соціальні – визначаються несприятливими соціальними, економічними, політичними тощо умовами існування суспільства (Корнякова, Юзікова, 2015).

Досліджуючи питання девіантної поведінки з погляду порушення правових норм, можна визначити девіантну поведінку як неправомірну поведінку суб'єкта права, що порушує встановлені правові норми у державі.

Фактори, що впливають на девіантність особи, є спільними, якщо розглядати це соціальне питання як загалом, так і з правового погляду. Аналізуючи чинники девіантної поведінки, можна зробити висновок, що причиною цього явища є низький рівень правосвідомості. Саме недостатність правових знань чи зневага до правових норм тягнуть за собою наслідок – девіантну поведінку, тобто невідання та/або недотримання встановлених загальнообов'язкових правил поведінки, призначених для регулювання суспільних відносин, що є офіційно встановленими та визнаними всіма членами суспільства. Аналізуючи чинники девіантної поведінки, можна зробити загальний висновок, що факторами впливу на зниження рівня правосвідомості особи може бути кожен із них.

Так, вплив на зниження рівня правосвідомості особи може чинитися внаслідок комунікації з іншими членами суспільства, що може мати також негативні сторони. Зокрема, конфлікт між особами, що не вирішується з погляду правового регулювання, може зменшувати «силу» закону. Особа, бачачи це, починає не поважати право та нехтувати його роллю в суспільстві.

Впливом педагогічного фактора на низький рівень правосвідомості є недостатній належний рівень правового виховання осіб чи його відсутність. Так, у разі висловлення явної неповаги до права у сім'ї, що може виражатися словесно та/або у діях членів сім'ї, наприклад недотримання правил дорожнього руху батьками у присутності дитини, впливає на зниження рівня правосвідомості особи.

Особистий індивідуально-психологічний чинник – це внутрішнє ставлення особи до правил поведінки, що є обов'язковими, яке полягає в їх порушенні. Цей чинник є досить

специфічним, адже не містить зовнішніх факторів. Хоча прояв цього виду девіантної поведінки може бути наслідком попередніх двох. Юриспруденція навіть має окрему прикладну науку, що вивчає причини «природної» злочинної поведінки.

Виділяють певні фактори злочинної поведінки.

До причинного комплексу (причин та умов) рецидивної злочинності можна віднести такі:

- перехід країни до ринкових відносин;
- груповий вплив «зараження», зазвичай пов'язаний з відновленням колишніх або встановленням нових контактів в установах, які виконують покарання, або у сфері побуту і дозвілля з іншими особами;
- порушення принципу диференціації та індивідуалізації покарання, його виконання;
- криміногенна дія призначення покарання, яке не відповідає ступеню суспільної небезпечності особи, як і незавершеності виконання покарання внаслідок необґрунтованого застосування амністії, недостатнього і недиференційованого використання режиму та інших засобів виправлення і перевиховання засуджених, недостатнього використання кримінально-правових заходів боротьби зі злочинами у середовищі засуджених, неякісної підготовки до звільнення, коли увага засудженого зосереджується майже виключно на обов'язках щодо себе самого, а не на власному обов'язку довести справами своє виправлення оточенню;
- невчасність або недостатність заходів соціальної адаптації після відбування або призначення покарання, не пов'язаного з позбавленням волі;
- розпад системи працевлаштування і побутової допомоги відповідному контингенту;
- недоліки в діяльності кримінально-виконавчих установ.

Цікавим є підхід, запропонований вченими, до визначення причин вчинення правопорушень жінками. Є різні підходи, основні з яких названо нижче.

Моралістичний підхід ґрунтується на тому, що жінка ще з прадавніх часів здатна скоїти будь-який злочин.

Антропологічний (біологічний) підхід пояснював причину нерівноцінності жінки крізь призму її біологічних особливостей.

Соціологічна теорія визнає домінування соціальних факторів, що виявляються в соціально-рольових ознаках жінок, у детермінації їх злочинної поведінки.

Детермінацію злочинності жінок пов'язують із соціально-політичною ситуацією в

країні, трудовою діяльністю жінок, сімейним життям і побутовою сферою, деформацією морально-етичних та культурних цінностей, пропагандою пріоритетності чоловічих рис над жіночими та сфер їх діяльності.

Останнім фактором впливу на виникнення девіантної поведінки вчені визнають соціальний. Цей чинник містить такі складові елементи, як несприятливі соціальні, економічні, політичні тощо умови існування суспільства. Усі перелічені складові елементи соціального впливу переважно залежать від держави, оскільки чинником повторного вчинення злочину (рецидиву) може бути відсутність економічного забезпечення осіб, які відбули строк позбавлення волі та через відсутність коштів повторно вчиняють правопорушення.

Наявність прояву низького рівня правосвідомості можна спостерігати у навколишніх суспільних відносинах. Показовими суспільними відносинами, в яких наявні незначні правопорушення, є вигул домашніх собак без поводків та/або намордників та не у спеціально відведених місцях. Цей порядок урегульовано затвердженими Міністерством житлово-комунального господарства УРСР, Міністерством сільського господарства УРСР і Міністерством охорони здоров'я УРСР Правилами тримання собак, котів і хижих тварин у населених пунктах Української РСР від 17 червня 1980 р. (далі – Правила). Відповідно до п. 8 та 7 Правил власникам собак, котів і хижих тварин забороняється: тримати собак і котів у місцях загального користування (коридорах, підвалах, на сходових площадках, горищах тощо)¹.

Власникам собак і котів дозволяється виводити собак з жилих та ізольованих приміщень, а також ізольованих територій у загальні двори або на вулицю (з обов'язковим забезпеченням безпеки людей) тільки на короткому повідку і в наморднику, крім собак дрібних порід, про яких у реєстраційних посвідченнях зроблено відповідну відмітку.

Також відображення правового регулювання на місцевому рівні міститься в рішенні Харківської міської ради Харківської області «Про затвердження Правил утримання домашніх тварин у м. Харкові» від 4 липня 2007 р. № 164/07 (далі – Правила ХМР). Відповідно до п. 4.6 Правил ХМР власникам домашніх тварин

¹ Правила тримання собак, котів і хижих тварин у населених пунктах Української РСР : від 17.06.1980 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001303-80> (дата звернення: 15.10.2021).

забороняється вигулювати собак без повідка і намордника у не визначених спеціально для цього місцях¹.

Тобто ми бачимо два підходи врегулювання суспільних відносин: перший – у вигляді надання дозволу, другий – у вигляді встановлення норми заборони, але обидва регламентують обов'язок власників собак здійснювати їх вигул лише на короткому повідку і в наморднику, крім собак дрібних порід, щодо яких у реєстраційних посвідченнях зроблено відповідну відмітку. Наслідком порушення цих правил є виникнення підстави притягнення до адміністративної відповідальності. У ст. 154 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачено склад правопорушення за цим фактом. Так, «тримання собак і котів у місцях, де це заборонено відповідними правилами, чи понад установлену кількість, чи незареєстрованих собак, або приведення в громадській місця, або вигулювання собак без повідків і намордників (крім собак, у реєстраційних свідоцтвах яких зроблено спеціальну відмітку) чи в невідведених для цього місцях – тягне за собою попередження або накладення штрафу на громадян від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і попередження або накладення штрафу на посадових осіб – від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ті самі дії, що спричинили заподіяння шкоди здоров'ю людей або їх майну, а так само повторне протягом року вчинення порушення з числа передбачених частиною першою цієї статті – тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією тварин і на посадових осіб – від чотирьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян»².

Тобто порушення цих Правил є суспільно шкідливим діянням, що становить загрозу правам громадян.

Для детального аналізу саме прояву низького рівня правосвідомості у вигляді недо-

тримання чи порушення порядку використання норми заборони та норми дозволу у відносинах, що виникають із володіння собак, пропонуємо ознайомитись із судовим рішенням з цього питання. Так, суддя Новозаводського районного суду м. Чернігова розглянув у відкритому судовому засіданні у приміщенні суду в м. Чернігові адміністративний матеріал про притягнення до адміністративної відповідальності ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_1, мешканця ІНФОРМАЦІЯ_2, не працюючого, – за ст. 154 ч. 2 КУпАП. До суду надійшли адміністративні матеріали про притягнення до адміністративної відповідальності ОСОБА_1 за те, що 14 січня 2012 р., близько 10 год. 30 хв. біля буд. № 87 по вул. Кримській, собака породи ротвейлер, що належить ОСОБА_1, укусила громадянина ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_3, котрий мешкає за адресою м. Чернігів, вул. Кримська буд. 89, у чому вбачається порушення правил тримання собак. Відповідно до Правил утримання собак і котів в м. Чернігів, затверджених рішенням Чернігівської міської ради 29 вересня 2011 р. (тринадцята сесія шостого скликання), вказано:

п. 3.5 – тримати сторожових собак на прив'язі і спускати їх з прив'язі лише в закритих дворах з висотою огорожі, що виключає можливість втечі;

п. 5.6 – дозволяється виводити собак за межі квартири, території подвір'я, організацій, підприємств тощо лише на повідку з прикріпленим до нашійника особистим номерним знаком і в наморднику, крім собак дрібних порід, щодо яких у реєстраційних посвідченнях зроблено відповідну відмітку.

Дослідивши матеріали справи, вислухавши пояснення притягнутого та свідка, суд доходить висновку, що в діях ОСОБА_1 вбачається склад правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 154 КУпАП, що підтверджується протоколом про адміністративне правопорушення та матеріалами справи. За таких обставин суд вважає необхідним притягнути ОСОБА_1 до відповідальності в межах санкції статті, врахувавши особу правопорушника та характер вчиненого правопорушення³.

У процесі аналізу практики суду, що відображає розгляд та вирішення суспільних відносин, у яких міститься факт учинення правопорушення, передбаченого ст. 154 Кодексу

¹ Про затвердження Правил утримання домашніх тварин у м. Харкові : Рішення Харківської міської ради від 04.07.2007 № 164/07 // Харківська міська диспетчерська служба 1562 : сайт. URL: <https://1562.kharkov.ua/ru/article/view/id/323> (дата звернення: 15.10.2021).

² Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 15.10.2021).

³ Постанова Новозаводського районного суду м. Чернігова від 13.02.2012 : справа № 3/2515/452/2012 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/50516485> (дата звернення: 15.10.2021).

України про адміністративні правопорушення, з приводу порушення правил утримання домашніх тварин, було встановлено низький рівень правосвідомості не лише громадян, а також і працівників виконавчого органу влади, що забезпечує охорону прав і свобод громадян, громадський порядок та громадську безпеку, припинення, виявлення причин, розслідування та запобігання вчиненню правопорушень. Низький рівень правосвідомості уповноважених осіб полягав у незнанні порядку оформлення матеріалів у справі за фактом учинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 154 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а саме опису зіставлення фактичних обставин суспільних відносин із юридичним складом правопорушення, серед яких було не вказано місце перебування собаки без повідка та намордника, наявність повідка та намордника на собаці у громадському місці або відсутність зазначення формального складу правопорушення у протоколі.

Іншим прикладом є Постанова Іванівського районного суду Херсонської області про адміністративне правопорушення щодо ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_1, мешканця ІНФОРМАЦІЯ_2, громадянина України, який працює головою фермерського господарства, до адміністративної відповідальності протягом року не притягувався, про притягнення до адміністративної відповідальності за ч. 2 ст. 154 КУпАП. Диспозицією ч. 2 ст. 154 КУпАП передбачено адміністративну відповідальність за ті ж самі дії, що спричинили заподіяння шкоди здоров'ю людей або їх майну, а так само повторне протягом року вчинення порушення із передбачених ч. 1 ст. 154 КУпАП.

Об'єктивна сторона правопорушення виражається у таких формах:

1) тримання собак і котів у місцях, де це заборонено відповідними правилами, чи понад установлену кількість, чи незареєстрованих собак, або приведення в громадські місця, або вигулювання собак без повідків і намордників (крім собак, у реєстраційних свідоцтвах яких зроблено спеціальну відмітку) чи в невідведених для цього місцях (формальний склад);

2) тримання собак і котів у місцях, де це заборонено відповідними правилами, чи понад установлену кількість, чи незареєстрованих собак, або приведення в громадські місця, або вигулювання собак без повідків і намордників (крім собак, у реєстраційних свідоцтвах яких зроблено спеціальну відмітку) чи в невідведених для цього місцях, що спричинило

заподіяння шкоди здоров'ю людей або їх майну (матеріальний склад).

У протоколі про адміністративне правопорушення зазначено матеріальний склад правопорушення – «заподіяння шкоди здоров'ю», але не зазначено формальний склад.

Крім того, конкретні правила тримання собак і котів установлюються органами місцевого самоврядування.

За наявності затверджених органом місцевого самоврядування правил тримання собак і котів (бланкетна норма права) у протоколі про адміністративне правопорушення необхідно вказати нормативний акт і пункт правил, який порушила особа, котра притягається до адміністративної відповідальності, і долучити до матеріалів адміністративної справи копію нормативного акта або витяг із нього.

За відсутності правил тримання собак і котів, затверджених органом місцевого самоврядування, слід керуватись Правилами тримання собак, котів і хижих тварин у населених пунктах Української РСР, затвердженими Міністерством житлово-комунального господарства УРСР, Міністерством сільського господарства УРСР, Міністерством охорони здоров'я УРСР від 17 червня 1980 року, які є чинними.

Отже, у протоколі про адміністративне правопорушення щодо ОСОБА_1 відсутні інші відомості, необхідні для вирішення справи, що свідчить про складання протоколу без додержання вимог ст. 256 КУпАП, тому підлягає поверненню правоохоронному органу для належного оформлення¹.

Такі випадки у судовій практиці не є поодинокими. Дослідження питання низького рівня правосвідомості виявляє прояви цієї правової проблеми не лише у громадян, а й у представників державної влади. Тому девіантна поведінка може як бути наслідком діяльності органів влади, так і виявлятися у повсякденному житті громадян, коди її припинення та запобігання вчиненню здійснюються тими ж органами державної влади. Тому актуальність цього питання ще раз підкріплюється як зазначеною судовою практикою, так і теоретичною базою дослідження цього питання в науковій сфері.

Яскравим прикладом прояву низького рівня правосвідомості також є правопорушення у сфері правил дорожнього руху.

¹ Постанова Іванівського районного суду Херсонської обл. від 11.10.2017 : справа № 656/746/17, провадження № 3/656/239/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/69492611> (дата звернення: 15.10.2021).

Статтею 122 Кодексу України про адміністративні правопорушення регламентовано склад адміністративного правопорушення у разі перевищення встановлених обмежень швидкості руху, проїзду на заборонний сигнал регулювання дорожнього руху та порушення інших правил дорожнього руху. Аналізуючи судову практику, можна навести як приклад певні судові рішення.

Так, Погребищенським районним судом Вінницької області було розглянуто та вирішено справу про притягнення до адміністративної відповідальності ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_1, громадянина України, жителя ІНФОРМАЦІЯ_2, не працює, за ч. 4 ст. 122 КУпАП. 11 серпня 2018 р. близько 6 год. 40 хв. ОСОБА_1 керував транспортним засобом «ЗАЗ LANOS», д. н. з. НОМЕР_1, та, рухаючись у м. Погребище Вінницької області по вул. Вінницькій, за наявності дорожнього знаку «Дати дорогу» не надав переваги в русі автомобілю НОМЕР_2, що змусило водія автомобіля «ВАЗ-21043» різко загальмувати та змінити напрямок руху.

Своїми діями ОСОБА_1 вчинив адміністративне правопорушення, передбачене ч. 4 ст. 122 КУпАП, – перевищення встановлених обмежень швидкості руху, проїзд на заборонний сигнал регулювання дорожнього руху та порушення інших правил дорожнього руху.

У судовому засіданні ОСОБА_1 вину у вчиненому правопорушенні визнав повністю, щиро каючись.

Дослідивши матеріали справи, суд дійшов висновку, що вина ОСОБА_1 у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 122 КУпАП, доведена та підтверджується протоколом про адміністративне правопорушення серії БД № 362711 і письмовими поясненнями ОСОБА_2, ОСОБА_3, CD-диском із записом учиненого правопорушення.

Отже, враховуючи характер вчиненого порушення, особу правопорушника, ступінь вини, обставини, що пом'якшують та обтяжують відповідальність, суд дійшов висновку про застосування до ОСОБА_1 адміністративного стягнення у вигляді штрафу¹.

Той факт, що обвинувачений визнав свою вину у вчиненні правопорушення, підтверджує обізнаність особи у правилах дорожнього руху, але в момент учинення правопорушення його зухвале ставлення до права

потягло за собою порушення вимог закону. Тобто одним з елементів, що знижує рівень правосвідомості, є зухвалість дій осіб, що також пов'язано із низьким авторитетом влади.

Також у Сполучених Штатах Америки проводились дослідження на тему формування правосвідомості громадян через застосування примусових заходів до протестувальників. Коли виникають протести громадян через політику держави, у разі їх придушення більшість осіб стає на бік протестувальників. Але коли протестувальники вчиняють неправомірні дії, розуміючи це та порушуючи цим і ставлячи у небезпеку охоронювані законом блага всього населення, виникає зворотний вплив населення на ці дії. Так, у статті «Public fear of protesters and support for protest policing: An experimental test of two theoretical models», визначено, що «розширюючи попередні експериментальні дослідження, сфокусовані на громадській підтримці протестів, ми звернули увагу на ставлення до поліції протесту з погляду двох теоретичних позицій. Наш експеримент із опитуванням оперував цілями, тактикою та іншими характеристиками протестів. Ми виявили, що респонденти, як правило, не боялися протестувальників та підтримували більше наглядову, а не репресивну політику щодо протестів. Найпопулярнішою практикою поліцейської служби щодо протесту було встановлення кордону навколо протесту, а найменш підтримуваною – використання не смертельної зброї (наприклад гумових куль та сльозогінного газу) для розгону протестувальників. Відповідно до інструментальної моделі суспільних відносин, коли протестувальники затримували рух, носили вогнепальну зброю або поводитися незаконно (завдавали шкоди майну та/або нападали на громадян), страх протестувальників посилювався, що, своєю чергою, посилювало підтримку репресій з боку поліції. Це важливий висновок, який може допомогти інтерпретувати результати минулих досліджень про те, що підривні чи незаконні протести отримують меншу громадську підтримку. Наше дослідження передбачає, що частина пояснення, ймовірно, полягає у посиленні страху, і що цей ефект має не лише насильство, але також руйнування, небезпека та матеріальні збитки» (Metcalf, Pickett, 2021).

Отже, цей приклад відображає вплив правосвідомості на девіантну поведінку в тому, що особи, маючи правосвідомість щодо державних процесів, не погоджуючись із ними та не маючи законних важелів впливу і розуміючи неправомірність вчинених дій під час протесту, мають намір обстоювати свої права.

¹ Постанова Погребищенського районного суду Вінницької обл. від 18.09.2018 : справа № 143/1099/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76571223> (дата звернення: 15.10.2021).

Цікавим є погляд на формування правосвідомості через наявність шлюбних відносин у статті «Romantic partners and young adult offending: Considering the role of partner's socioeconomic characteristics». Правосвідомість формується через вплив наявності шлюбу. Дослідження вказує, що особи, які перебувають у шлюбі, менш схильні до прояву девіантної поведінки. Напевно, це пов'язано з наявністю відповідальності за іншого члена подружжя. У статті наголошено та тому, що відповідно до теорії неформального соціального контролю шлюб зміцнює зв'язки зі звичайним суспільством та збільшує ставки на відповідність. Прив'язаність до романтичного партнера сприяє «взаємозалежним системам зобов'язання та обмежень», які збільшують витрати на злочинну діяльність, при цьому ці витрати охоплюють непогодження партнерів (Widdowson, Hay, Siennick, 2021). Тому наявність шлюбних зобов'язань і цінність партнера впливають на правосвідомість та знижують можливість протиправної поведінки.

Є дослідження, відповідно до якого на правосвідомість як умова девіантної поведінки також впливає класова належність осіб. Так, у дослідженні «Race, ethnicity, and social change: Thedemocratization of middle-class crime» визначено, що можливою причиною фактів учинення правопорушень є перехід осіб низького класу до середнього. Як указав Мессенер, ціннісні основи створюють тиск для досягнення матеріального блага, і цей тиск є джерелом мотивації для злочинності (Benson et al., 2020).

ВИСНОВКИ. Якщо розглянути всі складові динаміки взаємозв'язку правосвідомості з девіантною поведінкою та випадки відображення цього правового явища в суспільстві, виникає питання розроблення шляхів подолання причини виникнення девіантної поведінки. Спочатку необхідно встановити фактори впливу на зниження рівня правосвідомості суспільства. Пропонуємо оглянути складові чинника низького рівня правосвідомості через диференціацію підстав, що зумовлюють його виникнення. Першим видом є суб'єктивні чинники, другим – об'єктивні чинники низького рівня правосвідомості осіб.

Суб'єктивні чинники низького рівня правосвідомості полягають у зухвалому ставленні до правових норм, тобто до регулювання суспільних відносин правилами поведінки, які є загальноновизнаними суспільством та загальнообов'язковими для всіх осіб у державі, які є учасниками або чії права, свободи та законні інтереси стосуються правовідносин, урегульованих відповідними правовими приписа-

ми. Також причинами можуть бути низький рівень правових знань осіб та економічні проблеми.

Об'єктивним чинником низького рівня правосвідомості є низький рівень авторитету державних органів влади, насамперед її виконавчої гілки, невиконання чи неналежне виконання законів органами державної влади, неефективна економічна політика держави щодо забезпечення економічних інтересів громадян.

Аналізуючи суб'єктивні та об'єктивні класифікаційні квінтесенції чинників девіантної поведінки, можна простежити відповідний зв'язок між ними. Так, відсутність необхідного належного рівня обізнаності осіб у праві може бути пов'язана із низьким рівнем авторитету органів державної влади, через що особи зневажливо ставляться не лише до органів влади, а також і до віри та необхідності обізнаності у владних приписах, утілених у правових нормах; зухвале ставлення до виконання правових приписів суб'єктами права є пов'язаним із неналежним виконанням або невиконанням самими владними органами правових приписів, через що у суспільстві панує безвідповідальність щодо необхідності виконання приписів закону, бо самі ж органи держави не реалізують належним чином чи взагалі не виконують приписи правових норм. Економічна складова як чинник девіантної поведінки в суб'єктивному та об'єктивному сенсі є універсальною, оскільки недостатність економічного забезпечення населення є нерозривно пов'язаною з недосконалістю державної політики в цьому напрямі. Виходячи із цього, можна запропонувати шляхи вирішення цих питань.

Серед шляхів подолання низького рівня правосвідомості, що є чинником девіантної поведінки, можна запропонувати такі, як підвищення рівня правової освіти в Україні. Виконати це завдання можна завдяки проведенню комплексної освітньої політики держави за допомогою розроблення та впровадження загальногалузевих правових освітніх програм навчання, починаючи із дошкільного рівня навчання, з метою виховання в суспільстві правосвідомості. Тобто загальногалузєва правова дисципліна має бути впроваджена для загальнообов'язкового вивчення на всіх рівнях освіти, включно з дошкільною освітою. У разі якісного розроблення й ефективного впровадження правової освітньої політики держави в суспільстві можна подолати одразу обидва чинники девіантної поведінки, а саме низький рівень правосвідомості та зухвале ставлення до права.

Водночас із запропонованим вище шляхом подолання чинників девіантної поведінки не менш аксіологічну роль для вирішення цього питання відіграє авторитет владних органів, а саме виконавчої гілки влади, що здійснює правоохоронну та правозахисні функції в державі, бо саме виконавча влада здійснює безпосередню реалізацію правових норм у формі правозастосування, і суспільство бачить рівень ефективності впливу правових норм на регулювання суспільних відносин. Тому підвищення авторитету та рівня професійності правозастосування органами Національної поліції є першочерговим завданням для вирішення питання щодо підвищення правосвідомості в суспільстві. Підтвердженням цієї аксіоми є нормативно закріплений вимір ефективності діяльності органів Національної поліції. Так, у ч. 3 ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції¹.

Зухвале ставлення осіб до виконання правових приписів держави є наслідком невиконання або неналежного виконання самими державними органами приписів права. Це може виявлятися у двох аспектах: першим є бездіяльність органів держави щодо виявлених фактів девіантної поведінки, другим видом є

неправильне застосування правових норм суб'єктами виконавчої або судової гілки влади, а також можливі випадки зловживання правом під час реалізації правових норм. Способом подолання зухвалого ставлення до права осіб є вчасне, об'єктивне, неупереджене та законне притягнення до відповідальності з метою виправлення особи та запобігання у подальшому вчиненню правопорушень, натомість подоланням фактів невиконання або неналежного виконання приписів права органами державної влади може, звісно, бути не лише притягнення до юридичної відповідальності відповідного суб'єкта правопорушення залежно від виду вчиненого протиправного діяння, характеру його вчинення та інших ознак, що враховують під час кваліфікації протиправного діяння, а також підвищення рівня професійної підготовки представників влади та моніторинг їх безпосереднього втілення у професійній діяльності.

Способом подолання економічного чинника девіантної поведінки як у суб'єктивному, так і в об'єктивному сенсі є проведення державної політики, яка буде ефективною у питанні підвищення рівня життя та економічного забезпечення населення, що, у свою чергу, знижуватиме рівень девіантної поведінки, пов'язаної з усіма визначеними чинниками.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Алексеев С. С. *Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования*. М. : Статут, 1999. 712 с.
2. Богданова О. С. *В помощь классным руководителям IV–VIII кл.* М. : Просвещение, 1979. 111 с.
3. *Большой юридический словарь / редкол.: А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских*. 2-е изд., перераб. и доп. М. : ИНФРА-М, 2003. 704 с.
4. *Вопленко Н. Н. Правосознание и правовая культура : учеб. пособие*. Волгоград : ВолГУ, 2000. 52 с.
5. *Голосніченко І. Правосвідомість і правова культура у розбудові Української держави. Право України*. 2005. № 4. С. 24–25.
6. *Гончаренко В. Г., Андрушко Т. П. Юридичні терміни. Тлумачний словник / за ред. В. Г. Гончаренка*. Київ, 2003. 320 с.
7. *Корнякова Т. В., Юзікова Н. С. Кримінологія : навч. посіб.* Дніпропетровськ, 2015. 100 с.
8. *Котюк В. О. Теорія права : курс лекцій*. Київ, 1996. 206 с.
9. *Лазарев В. В. Основы права : учеб. пособие*. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Юристъ, 2001. 520 с.
10. *Теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.* Київ : Юрінком Інтер, 2002. 189 с.
11. *Христюк О. Л. Психологія девіантної поведінки : навч.-метод. посіб.* Львів : ЛьвДУВС, 2014. 192 с.
12. *Чефранов В. А. Философские проблемы правового сознания*. Киев, 1976. 395 с.
13. *Benson M. L., Feldmeyer B., Gabbidon S. L., Chio H. L. Race, ethnicity, and social change: The democratization of middle-class crime. Criminology*. 2020. Vol. 2. DOI: <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12261>.
14. *Metcalfe C., Pickett J. T. Public fear of protesters and support for protest policing: An experimental test of two theoretical models. Criminology*. 2021. Vol. 3. DOI: <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12291>.

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 15.10.2021).

15. Widdowson A. O., Hay C., Siennick S. E. Romantic partners and young adult offending: Considering the role of partner's socioeconomic characteristics. *Criminology*. 2021. Vol. 4. Pp. 158–190. DOI: <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12265>.

Надійшла до редакції: 19.10.2021

ПЕВКО С. Г. КВИНТЭССЕНЦИЯ ПРАВОСОЗНАНИЯ КАК ПРИЧИНЫ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ

Целью данной работы является определение ценностного значения правосознания как фактора преступного поведения. Учитывая, что правосознание присуще любому физическому лицу в правовых государствах, его уровень может определяться как в объективном смысле (рассматривая его степень на государственном уровне, учитывая как мерило уровень преступности), так и в субъективном (рассматривая уровень правосознания отдельного лица через его поведение). Путем анализа теоретической составляющей и судебной практики определены факторы влияния на правосознание. Исходя из совокупности негативных факторов воздействия на правосознание, были предложены пути преодоления негативных последствий, которые помогут повысить уровень правосознания.

Ключевые слова: правосознание, ценность, правовое поведение, девиантное поведение, уровень правосознания.

PEVKO S. H. THE QUINTESSENCE OF LEGAL CONSCIOUSNESS AS A FACTOR OF DEVIANT BEHAVIOR

A comprehensive analysis of the factors influencing legal awareness, which are the basis for deviant behavior has been conducted. The quintessence of the concepts of legal awareness and deviant behavior as two components of the causal relationship between the existence of facts of offenses in the state has been analyzed. The essence of legal consciousness, which is a complex component that has relevant parts, has been determined. Parts of legal consciousness together can reflect the rule of law in the state, but due to the inadequate level or lack of at least one of them there are facts of illegal behavior, i.e. behavior that has signs that do not meet the requirements of society. Behavior that contradicts the legal principles of public relations is deviant. Therefore, to analyze the factors influencing legal awareness, the essence of deviant behavior and its objective factors of existence in social relations have been determined. With the help of the analysis of judicial practice and legislation of Ukraine, a comprehensive review of both legal regulation and examples of the implementation of legal norms in life, reflecting the reality of the existence of the problem raised in the article has been made. In search of a solution to the issue of establishing the factors influencing legal awareness that cause deviant behavior, and ways to solve them, the theoretical aspects of this issue and real cases of their occurrence have been studied. As a result, it has been found that the factors influencing legal awareness that cause deviant behavior are inadequate level of legal education, which is manifested in the low level of legal psychology as a component of legal awareness; improper level of implementation of laws, which is expressed in legal nihilism as a reflection of the attitude to the requirements of the legal norms of citizens, legal entities and persons residing in Ukraine; and low economic level of the population. In this regard, appropriate ways to overcome this problem were proposed, namely the implementation of the programme of legal education of the population, continuous and professional implementation of legal requirements by the authorities and the development and implementation of public policy programmes to improve economic life.

Key words: legal consciousness, deviant behavior, factors, quintessence.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Певко С. Г. Квінтесенція правосвідомості як чинника девіантної поведінки. *Право і безпека*. 2021. № 4 (83). С. 128–138. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.13>.

Citation (APA): Pevko, S. H. (2021). The quintessence of legal consciousness as a factor of deviant behavior. *Law and Safety*, 4(83), 128–138. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.13>.